

könyv felét elfoglaló görög-magyar szótárt közöl, a melybe a szövegben előforduló összes szót felvette; a függelékben Herodotos szójárásának vázlatos átnézetét adja magyarul. Ebben a példák igen helyesen majdnem kizárólag a szemelvények szövegéből vannak kiválasztva. Egyes alaktani sajátosságok magyarázata már a szótárban az illető szónál fordul elő, így különösen a rendhagyó fő- és melléknevek, a μ -végű igék és rendhagyó igék ragozása; ezért a szerző a függelékben egyszerűen hivatkozhatott a szótárra. A könyv egyéb jó tulajdonságai még csinos külseje és nyomása, meg olcsó volta. A sajtóhibákat a könyv végén összeírta a szerző; elmaradt a következő: az 50. l. 12. sorában $\epsilon\zeta$ helyett kell $\epsilon\eta$. A szótárhoz pótlólag a következőt jegyezhetni meg: *κλειτός*, híres, dicső, előfordul a XI. olvasmány 20-ik szakaszában; *παρέχομαι*, föllépek (szónokról), XII, 6. és *συνίστημι* pfhoz: egymással szemben áll a harcztéren, XII, 4.

Dr. POZDER KÁROLY.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Karl Penka, *Die Herkunft der Arier*. Neue Beiträge zur historischen Anthropologie der europäischen Völker. Wien und Teschen. 1886.

Mikor Grimm nyomán Bopp Ferencz és mások kétségtelenül bebizonyították, hogy az európai nyelvek tetemes része s az ázsiaiaknak egy csoportja közös alap-nyelvre, az indogermán vagy árja ősnyelvre vezethető vissza, vagyis hogy az ezen nyelveket beszélő népek proethnikus egységet képeznek, ezzel egy új tudománynak, a *nyelvtudományi palaeontológiának* vetették meg alapját. E tudomány még aránylag igen fiatal, de rövid élete mellett már eddig is rendkívüli eredményeket képes fölmutatni. Felfödözte az őskornak egy eleddig ismeretlen maradványát, a szógyökereket, s úgy olvasott rólok, mint az archæologus a kiásott csontok és kőszeközökről. Kutatásai szinte felforgatták az őskorral foglalkozó egyéb tudományok eredményeit, s kiolvasott tényeinek világítása mellett az ősvilág nagyot változott. Ez új tudományt rohamos emelkedése, meglepő sikerei népszerűvé tették s a bizalom felfedezéseinek valódi becse iránt mindinkább növekedett. Lassankint fő-tárgyán, az árja ősnyelv reconstruálásán kívül, egyéb közel eső kérdések megoldásába is belefogott, minők: az emberfajok (race-ok) művelődési fejlődésének feltüntése, osztályozása, különösen pedig az árja őshaza helyének megállapítása. Sikerei mellett a præhistorikus archæologia, geologia és kranologia segéd tudományokká törpültek, sőt utóbb már teljesen ignoráltak is.

Ezen visszás állapot ellen emelt szót Penka Károly, bécsi ethnologus, már egy korábbi könyvében,¹⁾ hol az árja népek eredetét tárgyalva, hangsúlyozta, hogy az újabb nyelvészek, az eredet és őshaza kérdésében az archæologia s a vele rokon tudományok segítségül vétele nélkül, soha sem juthatnak elfogadható eredményre. Mintegy ellensúlyozásúl tehát egybefoglalja a mellőzés alatt szinte kifejlődött præ-historicus anthropologia stb. felderített eredményeit, melyek nem egy esetben megozafolják az egyoldalú nyelvészeti kutatásokét. — Ezen szoroson vett természettudományi vizsgálódások legfigyelemreméltóbb következése gyanánt az indogermán őshazát, vagyis azt a helyet, hol az árja népek még egy nyelvet beszélve éltek, Skandináviába helyezi a szerző. Könyve azonban erős ellenzésre talált a szaktudósok körében; a nyelvészeken (Müller Fr., Tomaszek, Kirchoff) kívül maguk a természettudósok (Ujfalvy, Mantegazza, Hommel) sem osztottak nézetében; nem tartották egyébnek az újabb, divatos hypothesisek túlhajtásánál, — és nem minden látszólagos alap nélkül.

Még u. i. alig negyedszázaddal ezelőtt Ázsiában gondolták az ősi lakhelyet. *Pictet* után *Justi*, *Müller Miksa* s mások *Baktria* környékén keresték, mert 1. a régibb, hagyományos felfogás Ázsiát tartotta az emberi nem bölcsőjének, 2. a biblia szavai ide utalnak, 3. a népáramlatok fő vándorlási iránya keletről nyugatnak vivő volt, végre 4. a legrégebbs indogermán feljegyzések, mint a *Zend-Avesta* s a *Rig-Veda*, ezen környéken irattak. *Latham* (1862) helyezte először át az őshazát Európa területére, mert szerinte hihetetlen, hogy az egységes törzsnek aránytalanul nagyobb része messzebb vándorolt volna el a kisebbnél (irániak és indusoknál). *Fick* az Ural hegységben, *Bensfey* és *Peschel* Ukrajnában (a *Rokitno-mocsarak* környékén), *Geiger* Németországban vélik felfedezettnek s i. t.²⁾ — A folyton nyugatibb vidékekre való áthelyezésnél *Penka* Skandináviával a legszélsőig ment. Már ez magában elég okot adott a bizalmatlanságra. A kedvezőtlen fogadtatás — bár másfelől egyik bírálója, *Justi*, a kérdést *P.* megfejtése szerint véglegesen eldöntöttnek nyilvánítja — arra bírta a szerzőt, hogy okait újabbakkal megtoldva, az ellenvetéseket czáfolva, mások munkát is írjon e tárgyról. A mű az idén jelent meg s a következőkben adjuk vázlatos ismertetését.

Penka könyve igen érdemes munka. Ismereteinek sokoldalúságával s az idézetek valóságos özönével száll benne sikra véleménye mellett, melyet ha nem is kétségtelenné, de legalább valószínűvé sikerült tennie.

¹⁾ *Origines Ariacae*. Linguistisch-ethnologische Untersuchungen zur ältesten Geschichte der arischen Völker u. Sprachen. Von *K. Penka*. Wien u. Teschen. 1883. (előszavában).

²⁾ V. ö. *Schrader*, Sprachvergleichung und Urgeschichte. 117—149. ll.

Azonban nemcsak mint a skandináv-theoria védelme bír a könyv érdekekkel, hanem mint olyan is, mely felölelve az összes e tárgyra vonatkozó kutatásokat le egészen napjainkig, az őskorról is új és szemléltető képet nyújt. Ismerteti az eddigi nézetek nagy eltéréseit az emberi nem bölcsőjének kérdésében s bemutatja a legújabb kutatások eredményét, melyeket a következőkben foglalhatunk össze. Mindenekelőtt az emberi nem egységes eredete valószínűvé lett. Az ősemberek hazáját Quatrefages még Ázsiában, Darwin Afrikában, Hæckel és Peschel az eltűnt Lemuriában, míg Wagner (*Ursprung und Heimat des Urmenschen*) már éjszaki Európában keresték. Utóbbi nézet a valószínű, mert földrészünkön a legkorábban, már a tertiærkor végén fellép az ember, még pedig oly primitív műveltségi fokon, melyből előző, nagyobb mérvű vándorlás más világrészekből fel nem tehető.

A tertiærkor derekán Európa klímája igen meleg volt. Növényei örökzöld őserdőket képeztek. Mikor azonban a periodus végén megjelent az ember, a hőmérséklet már rohamosan csökkent s megkezdődött az átmenet a diluviális időszakba, mely az u. n. jégkorral esik össze. Éjszakaról a roppant jégmezők (gletscherek) délnek haladva, kiölték az æquatorialis florát, helyébe tülevelű fák kerültek. Az állatfajokkal délre menekült az ember is. E vándorlás sanyarúságai alatt hajtott ki a művelődés első csírája, kezdődött a repesztett kőszekők kora (palæolith periodus). — A földfelületnek e nagy, klimaticus változásai a kényszerített vándorlásokon kívül, mondhatjuk, döntő befolyással voltak a fajok keletkezésére is; ekkor válhatott el a négy fő race, u. m. az iráni vagy árja, a turáni vagy mongol, az æthiop vagy néger és a sémi válfaj. — A jégkor után Európa nagy része lakatlan maradt, míg évezredek múltán a délről visszaforduló sémi s a keletről jövő turáni faj özönlötte el. A két hatalmas áramlat földrészünk déli területén érintkezett egymással, hol keveredésök világosan kimutatható. Ekkor keletkeztek u. i. a Balkán félszigeten a *pelasgok* (*πελας* a *par* ósgyökérnek *par-as* abl.-ából: első, elejétől fogva való), az appeninin az *etruskok* (Taylor, Deecke) s a pyrenéin az *iberek*, kiknek egyenes utódaik a mai baszkok.

Sokkal nehezebb feladat már az árják utjának kimutatása. Valószínű, hogy Éjszak-Európából jöttek; erre vall a Maas mellett talált, híres Engis-féle koponya, melyet ósgermán eredetűnek tartanak (Broca, Virchow). Innen délnek, esetleg keletrre szorították a jégmezők; a dél-oroszországi kősirokban (dolmen) ugyane typusnak több képviselőjét meglették. Ukraina nem igen tekinthető őshazának; sem bükkfája, sem lazacza, angolnája nincs, a mikre pedig az árjáknak közös gyökereik vannak. Az itt tartózkodás csak kényszerített s aránylag rövid idejű lehetett. Innen P. ismét éjszaki felé vezeti őket, úgy okoskodván, hogy a jégkor elmúltával a hidegebb éghajlhoz szokott állatok után mentek

vissza. A folyton melegedő klíma u. i. a rénszarvast, mely már alkalmasint szelidebb állapotban élt lakásaik körül, valamint a vadászat tárgyát képező fókákat és jegesmedvéket vagy ezek régibb típusait éjszakra üldözte, hova az árjáknak létük e biztosítékait követniök kellett. Ezen kissé messze fekvő ok mellett felemlíti, hogy közvetlen a diluviális kor után Közép-Európából eltűnik az ember; minthogy pedig népnyomtalánul el nem vesztet, délen meg a turáni race állta útját, szükségkép éjszakra kellett az indogermán törzsnek vándorolnia.

Az éjszakai klíma inkább is megfelelt az árják testi szervezetének. Magas, szikár természetű dolichocephal fejalakú, világos haj- és arczszínű faj voltak (Pöeche). Erre nézve a tekintélyek nyilatkozatai mellett érvül említi az ókor feljegyzéseit (Tacitus, Plinius), a mondák hősi alakjait (Edda: Rígsnál), kiket mind ily alakúnak testesített meg s származtatott át emberöltőkön keresztül a népphantasia. Az indogermánok közt találni mai napig is a legtöbb szókét. A statisztika megdönthetetlen adatokkal tanúsítja, hogy a szókék száma évről-évre fogy, s valamikor sokkal többnek, sőt az emberiség nagy részének világos complexióval kellett legyen birnia. A szőke hajszín kivészésének kétségtelen jelére nézve hihető megfejtést mindeddig nem ismerünk; még legelőtrevalóbb az a megoldás, mely a fajkeveredés mellett a művelődésnek tulajdonítja e jelenséget. Az agy sokszerű functiója u. i. a szűk dolichocephal alkatot brachycephallá kerekítette és szélesítette ki, melyhez vele egyidejűleg a tőle elválhatatlan sötétebb complexiót is felvette. Bármiként legyen is, a fennrajzolt indogermán typos hitelességében nincs okunk kételkedni; a dán kjökkenmöödingek, a svéd sírsorok s a nyugat-oroszországi kősírok mellette bizonyítanak. Ennek pedig természetes következménye, hogy hazájok valahol éjszakon lehetett. Az anthropológiából ugyanis ismeretes, hogy a déli éghajlat a bőr alatt levő Malpighi-rétegben annál több szénanyagot rak le, minél forróbb a tartózkodás helye (innen a négerek fekete színe), míg éjszакnak haladva, a szénlerakódás mindinkább fogy, hideg klímában pedig elvész s előáll a világos complexio. A zord vidék, fagy és viharok megedzik a testet, küzdelmet követelnek, mely meg kifejleszti a magas, szikár, de izmos, aczélos alkatot. Ime az árják két fő tipikus vonása. Így hát hazájok éjszакon keresendő; — de hol?

Mielőtt P. ebbeli véleményét tárgyalnók, meg kell említenünk azt a mellékes kitérését, melylyel ugyan ő az őstypus megállapítása után egy igen fontos kérdéssel rövideden végez. Várható t. i. az a fontos ellenvetés, hogy az árjáknak mondott népek túlnyomó részéről már régebben bebizonyították, miszerint azok éppen nem voltak dolichocephalok és szókék; a kelták, szlávok, litvánok, irániak és indusok mindvégig barnák és brachycephalok voltak; ezt bizonyítja a præhistoricus leletek nagy

száma. Másfelől meg ismeretes a faji jellemvonások szívóssága, marandó volta, mire a sok példa között legszembeszökőbb a sémi fajé, hol a négyezer éves assyr-babylon emlékeken már ugyanazok fő jellemző vonásai, mint mai nap. Hogyan egyeztethető meg tehát az összehasonlító nyelvészet elfogadott tétele, mely az indogermánokat egy törzsből származtatja, Penkáéval? — Szerzőnk felelete rövid s éppen nem kielégítő. Kimondja a priori, hogy ezek nem árják, hanem a valódi indogermánoknak csupán általuk leigázott szomszédaiak, kik kénytelenségből vették át vagy inkább tanulták el a maguké mellett azok nyelvét. Szerinte innen lennének magyarázhatók e nyelvek hangtani és morphologiai eltérései. Magyarázata kissé önkényes, melyet néhány szóetymológiával még nem tett elfogadhatóvá és nem döntötte meg a nyelvészet egyik legszebb vívmányát, a fejtegetésével szemben álló hangtani törvényeket.

Sokkal biztosabb talajra lép már, midőn az őshazát keresi. Itt természetrajzi módszert követ, mely abból áll, hogy egy bizonyos növény fő tenyésző helyét elterjedési körének középpontjába helyezik. Az árjákat uraló terület csak félkör, melynek másik felét tenger lepi; a középpontba így déli Skandinávia és Dánországnak esnek. Ez azonban nem döntő, mert ha a kört annyira szélesítjük, hogy Iran és India is befoglalassék, úgy e módszer éppen Benfeynek és Schradernek ad igazat, kik Európa középrészét tartják összékhelynek. De a módszer alkalmazása sem kifogástalan; a mi a növényeknél szigorú pontossággal megszabható, az még korán sem vihető keresztül a népfajoknál: vándorlás, keveredés, a faji természetek szívóssága vagy elernyedése, haladó művelődés, mind oly tényezők, a mik az egyszerű növénytani formulát megdöntik. Kísértsük meg alkalmazni egyéb népfajokra, pl. a sémire vagy a turánira, az eredmény nem fog megfelelni a valóságnak. De döntő okait más kapcsolatban sorolja fel a szerző.

Felvet három ethnologiai kérdést, melyet ha kedvezően old meg, teoriája felderített tényynyé válik. A kérdések elseje ez: *Lehet-e Skandináviai őslakóit árjáknak tekinteni?* Az ásatások kimutatták, hogy a félszigeten kevés kerekkoponyáson (lappok) kívül már a praehistoricus ember dolichocephal typust mutat (Retzius). S ez a typus folyton megtartja számát a kő-, bronz- és vaskoron át egész a legújabb időkig (Düben). E szembeszökően egységes uralkodó faj egyszersmind ezt is nyilvánvalóvá teszi, hogy szervezetének az a klíma, az a környezet felel meg leginkább, hol változatlanul fennmaradt és a hol — tovább következtetve — a typusnak keletkeznie, kifejlődnie kellett. Érdekesebb azonban a második kérdés: *Egyezik-e az a typus, melyet a nyelvtudományi palaeontologia az árják műveltségéről felállít, azzal a mit a kőkorbéli leletek Skandináviában mutatnak?* Ujabbán sokat módosítottak (Helm, Schrader) azon a kedvező véleményen, melyet régibb nyelvészek (Justi, Benfey)

az árák culturájáról alkottak. ¹⁾ Az az idyllicus, patriarchalis élet, tele erénnyel és dallal, nem egyéb szép álomképnél. Műveltségök nem állt magasabb fokon a schweizi oszölplakókénál; kőeszközeik ép oly esetlenek, lakásaik ép oly kezdetlegesek, mint a neolith korszak összes népeié. Míg Skandináviáról kitünt (H. Hildebrand, Montelius), hogy épen nem lakták pásztorkodó vad törzsek. A kiásott kőbalták és csákányok ügyesebb csináláson kívül bizonyos díszítést, csinra törekvést árulnak el, mi kétségtelenné teszi, hogy a két elem culturája egy fokon állott; így a második kérdésre is kedvező a felelet. A harmadik, mely a *nyelv-kincséből összeszerkesztett állat- és növényvilág egyezését kívánja*, szintén P. elméletének javára üt ki. A kjökkenmődingek rétegeiben talált állati csontok és növénymaradványok teljesen megegyeznek azon fauna és florával, mik, az árák szókincséből következtetve, az őshazában meg lehettek, minők az emlősök nagy része, a sokat vitatott bükk, stb.) ²⁾

Éjszaki eredet mellett tanúskodnak végre a mondai hagyományok (Thule, sok hely a Zend-Avestában, Homer Odysseusa egy eredetű az éjszaki Orendel mondával, stb.). Érdekesen bizonyítja azt is, hogy az őshazának tenger mellett kelle feküdnie (szkr. mira, lat. mare, gót marei, ófn. mari = tenger, mely átjött az ugor nyelvekbe is: f. meri, ést merri, mrdv. more, stb.) s hogy kezdetleges alakjában ismerték a hajót (szkr. nāvā, óprzs. nāvi, gör. ναῦς, lat. navis . . .).

Ezekben adtuk a könyvnek vázlatos ismertetését. Az eredmények, melyekre tárgyalása folyamán jut, első pillanatra a positiv, megdönthetetlen tények biztosságával látszanak hatni. Ez azonban tévedés. Biztos eredményt e téren nem csak kívánni, de remélni is bajos. Már magukia felsorolt érvek is oly hypothesisek, melyek tények hiányában elfogadhatók s a valószínűség látszatával bírnak ugyan, de bebizonyítva, megerősítve vagy végleg megdöntve talán soha sem lesznek. S az ezekből rakott épület bármily tetszetős legyen is, egy újabb ellentétes és valóbbszinű hypothesis felmerültével, mely az alapkövek egyikét megingatja, kártyavár gyanánt omlik össze. Hogy csak egy ily példát említsünk; azok az adatok, miket az ásatások eredménye nyomán szerző közöl, nem épen megbízhatók. Ki oszlatja el kétségünket az iránt, vajjon a túlnyomó számban napfényre került árja koponyák nem egy elenyésző csekély rézét képezik-e azon kor és hely lakóinak, és nem a statisztika szerint kisebb mennyiségnek vett turáni maradvány származik-e tulajdonképen a nagyobb részből? Legközelebb bukkanhatnak ily temetőre s az egész hypothesis alapján megrendült. E fajta kérdésekben Penka minden ellenkezése

¹⁾ L. bőv. *Heinrich G.* A német irodalom története. I. 5. s. köv. 11.

²⁾ L. *Spitko L.* ismertetését Schrader könyvéről. *Egyet. Phil. Közl.* 1883. 695. 1.

daczára is csakugyan a nyelvészet van hivatva legtöbbet nyújtani, mint olyan, a melynek alapja még legismertebb s aránylag leginkább megbízható, a nyelv, annak kifejlett palæontológiája, a gyökerek tana.

Hanem azért az ily munka korán sincs haszon nélkül, mert még egyrészt a kezdőnek teljes anyagot nyújt, másfelől a szakférfiak körében vitát kelt, a mely nélkül pedig nincsen haladás. — Mindent összevetve, Penka művét az érdekes, nagy vita egyik számottevő termékének kell tekintenünk, a mely ha nem is döntötte el végleg az óshaza kérdését, ha magyarázatai s különösen etymológiái között akad is olyan, mely a tüzpróbát ki nem állja (pl. az *árja* név származtatása az ósi *gar*: fényleni, gyökérből, hol a gutt. med. *g* el nem veszhett), ha végre eltekin-tünk a nyelvészettel ellenséges lábon álló, egyoldalú irányától; minden-esetre érdekes új nézetet ad elő és úgy adja elő, hogy megérdemli a vele-való bővebb foglalkozást.

SOLYMOSSY SÁNDOR.

Linguistisch-historische Forschungen zur Handelsgeschichte und Waarenkunde von Dr. O. Schrader. Erster Theil. Jena, 1886.

Schradernek e könyve folytatása azon jeles munkának, melyet nem régiben (1883.) „Sprachvergleichung und Urgeschichte” czímen bocsátott nyilvánosságra. Ezen újabb munkája, melyben a kereskedelem fejlődését és történetét philologiai alapon tárgyalja, két főrésze oszlik: I. *Die Ursprünge des Handels und Wandels in Europa*. II. *Die Gewebestoffe*. Az első részt, mely minket is kiválóan érdekel, részletesen fogom ismertetni.

Az első fejezet, mely nézetem szerint a könyvnek legszebb és leg-érdekesebb fejezete, a *közlekedésről* szól (*Der Verkehr*). A szerző élénken élénk varázsolja azt a homályos őskort, midőn az egyes népek és néptörzsek még nem érintkeztek egymással békés, barátságos úton, hanem folytonosan hadi lábon állottak, s iszonyú véres harcokba keveredtek szomszédjaikkal. Az őskor egyszerű embere, a ki csak a saját törzsének érdekeit ismerte, az idegent nemcsak jogtalannak tekintette, de sőt gyűlölte, s ha szerét tehette, életétől is megfosztotta. Szomszéd és ellenség náluk egyjelentésű. A gör. *ξένος*, germ. *gast*, ir. *oegi* mind oly szók, melyek eredetileg idegent, ellenséget, megrontót jelentettek, s csak jóval később vették fel a «vendég» jelentést. Az ókori hagyományok is e mellett bizonyítanak. Az idegennek ilyen állásából megérthetjük aztán, hogy mily borzasztó büntetés volt az ókori állampolgárra nézve a számkivetés, az exilium. Innen magyarázható, hogy nem egy indogermán nyelvben az «idegen» szó idővel a «szerencsétlen, nyomorult» jelentést vette föl (pl. ném. *elend*: ófn. *elilento* «aus anderem Land»).

Meglepő, hogy ilyen rideg világnézet mellett nemcsak az indo-